

הדרכת הורים לילדים עם מוגבלויות וצרכים מיוחדים

הקוֹנָה למיניות בריאה כאמצעי למניעת מצבי סיכון
ופגיעה מינית עתידית

את הצדק עבור אותם ילדים. המאמר הנוכחי ממחיש כיצד בהתאמות פשוטות, שאינן מצריכות אמצעי פיתוח יקרים, יש פוטנציאל לחולל שינוי פורץ דרך.

אני רוצה לסיים את המאמר בהבעת הערכה לשירות לחקירות ילדים במדינת ישראל – שירות פורץ דרך עבור ילדים נפגעי התעללות. פעם אחר פעם השירות בוחר לקדם את האופנים שבהם חוקרי הילדים משוחחים עם ילדים, ופעם אחר פעם שינויים אלה מובילים למתן שירות איכותי וצודק יותר לילדים נפגעים ולתרומה מהותית לתהליך עשיית הצדק. יתר על כן, התבוננות בתחום זה בזירה הבין-לאומית ממחישה עד כמה העשייה שמוביל השירות לחקירות ילדים מעוררת השראה גם בקרב שירותים דומים בעולם, ואלה מטמיעים בדרכי עבודתם את הפיתוחים שנעשו בישראל.

הצצה לממצאי המחקר

מחקר ההערכה כלל מדגם של 100 ראיונות חקירה עם ילדים בני 3-6 שהופנו אל השירות לחקירות ילדים בחשד להתעללות פיזית (73 ילדים) או מינית (27 ילדים). המדגם כלל 50 בנים ו-50 בנות. המחקר בחן את ההבדלים בין אופני התשאול של חוקרות הילדים ומאפייני העדויות של הילדים בשתי קבוצות: קבוצת המדריך הסטנדרטי של השירות לחקירות ילדים אל מול קבוצת המדריך המותאם התפתחותית שעוצב במסגרת הפרויקט.

ואלה ממצאי המחקר הנוגעים לאופני התשאול של חוקרות הילדים:

- בחקירה על פי מדריך הריאיון המותאם התפתחותית חוקרות הילדים הפנו אל הילדים בגיל הרך פחות שאלות ושאלות קצרות יותר מבמדריך הסטנדרטי.
- אורך הראיונות עם ילדים בגיל הרך על פי המדריך העדכני היה חצי מאורכו של ריאיון עם ילדים בגיל הרך על פי המדריך הסטנדרטי.
- חוקרות הילדים הפנו אל הילדים שאלות פתוחות אשר קידמו מאוד את מתן הנרטיבים של הילדים. למרות העידוד הרב שניתן לתשאול ישיר, חוקרות הילדים לא הגדילו את נפח התשאול הישיר במדריך הריאיון המותאם התפתחותית.

אשר למאפייני עדויות הילדים, מתוך ממצאי המחקר עולה כי ילדים בגיל הרך אשר רואיינו באמצעות מדריך הריאיון המותאם התפתחותית הפיקו פי שניים יותר מידע מילדים בגיל הרך מילדים שרואיינו באמצעות מדריך הריאיון הסטנדרטי. כמות פרטי המידע גדלה במיוחד בכל הקשור לתגובות הילדים לתשאול פתוח וישיר שנחשב לסוג התשאול המועדף על המערכת המשפטית. חשוב להדגיש כי ילדים בגיל הרך לא מסרו פרטי מידע רבים יותר בתגובה לשאלות סגורות יותר. ממצא נוסף שחשוב להדגיש: בעדויות הילדים עם המדריך הסטנדרטי נמצאה עליונות ברורה לעושר העדות שהפיקו בנות לעומת בנים, ואילו בראיונות שנעשו באמצעות המדריך המותאם התפתחותית צומצם לחלוטין הפער בין בנים לבנות. כלומר, ההתאמות שנעשו במדריך הריאיון המותאם התפתחותית לא רק קידמו את עושר העדויות של ילדים נפגעי התעללות בגיל הרך, אלא הן הפכו את המדריך למתאים הן לבנים והן לבנות.

לסיכום

ילדים נפגעי התעללות בגיל הרך יכולים לספק עדויות עשירות ורלוונטיות להליך המשפטי, אם הם ירואיינו באופן מותאם התפתחותית. זו אחריותנו המקצועית – לבצע את ההתאמות האלה כדי לקדם את השתתפותם של ילדים נפגעי התעללות בגיל הרך במערכת המשפטית ובכך לקדם

רונית ארגמן¹

מיוחדים. עוד חשוב לזכור כי ילדים לומדים ומפנימים מסרים שונים ביחס למיניות האדם גם כאשר אין בסביבתם מבוגר שיתייחס לנושאים אלו באופן ישיר וברור, ואם אנו רוצים לכוון אותם באופן בריא עלינו להיות נוכחים ויוזמים בתהליך זה.

חינוך מיני – כלל תהליכי הלמידה לאורך החיים, המתקיימים באופן גלוי או נסתר, פורמלי ושאינו פורמלי, מתוכנן או מזדמן. עיקר החינוך המיני מתקיים בקשרים ובמצבים יומיומיים ומתוך חוויות ותגובות שהילד מקבל בסביבתו – מהורים, מאנשי חינוך, מחברים ומהמדיה.

התייחסות תואמת גיל כרונולוגי – הורים ודמויות משמעותיות בסביבת הילד נוטים להתייחס אליו כאל צעיר מכפי גילו. גישה זו נובעת בין היתר מרצון להגן עליו, מתוך רגשות רחמים וחמלה, מתוך בלבול בין ההתפתחות הגופנית לקשיי הילד בתחומים השונים ועוד. להתייחסות הסביבה המטפלת יש השפעה משמעותית, הן על התפתחות התפיסה העצמית של הילד והן על מתן הזדמנויות להתנסות ולפיתוח עצמאות והתנהגות תואמת גיל על ידי המבוגרים האחראים. **התייחסות אל הילד בהתאם לגילו הכרונולוגי ולשלב ההתפתחות שלו**, למרות הקשיים הקיימים, ועידוד הסביבה לגדילה ולעצמאות מסייעים לילד בהתמודדות עם המשימות ההתפתחותיות הקשות העומדות לפניו, בפיתוח אמונה ביכולותיו ובתחושת שליטה על חייו.

הקניית כללים חברתיים תואמי חברה, גיל והתפתחות – יש נטייה להקל בכל הקשור בהקניית כללים חברתיים מקובלים ובשמירה עליהם – אם מתוך מחשבה שהילד לא יוכל להפנים אותם ואם מתוך אמונה שבשל הלקות יש לאפשר לילד להתנהג באופן שונה. למידת כללי התנהגות חברתית, בייחוד בכל הקשור לגוף ולהתנהגות מינית וחברתית, חשובה ביותר, והיא יכולה לקדם השתלבות חברתית ומוגנות אישית.

עצמאות ובחירה – בתהליך ההתפתחות הנורמטיבי ילדים שואפים מגיל צעיר להתנסות באופן עצמאי במשימות שונות, גם כאשר הם עדיין חסרים מיומנויות מלאות. בעיקר אפשר לראות זאת בכל הקשור למיומנויות של טיפול עצמי בגוף – אכילה, התלבשות, רחצה ועשיית צרכים. בשל המוגבלות, הורים נוטים לעיתים לבצע את כל הפעולות הללו עבור הילד, אם בשל קשיים אובייקטיביים, חשש לתסכול של הילד או בלבול בנוגע ליכולתו להתמודד עם משימות אלו. מתן הזדמנות

הצרכים הרגשיים, החברתיים והפסיכולוגיים של ילדים עם מוגבלות בקשרי חברות, קרבה ואהבה הם כצורכי כל אדם. עם זאת, מילדות ולאורך החיים הם נתונים בסיכון גבוה יותר מילדים ללא מוגבלות – למכלול מצבי הפגיעה והניצול, ובכלל זה פגיעה מינית. גרמי הסיכון הם רבים, אולם **רובם ניתנים למניעה בעזרת חינוך והכוונה מינית-חברתית מגיל צעיר**. חינוך מותאם החל מהגיל הרך יאפשר להם למצות בבגרותם את צורכיהם הרגשיים, החברתיים והמיניים באופן בריא, מוגן ומטפיק.

ילדים הם יצורים מיניים מלידה. הם בוחנים את העולם סביבם, מנסים לגלות את גופם ותחושותיו, חווים תחושות של הנאה גופנית, קרבה ואינטימיות, ולומדים לתקשר עם אחרים. התפתחותם הגופנית והמינית של ילדים עם מוגבלויות תקינה לרוב, והיא מתאימה לטווח הנורמטיבי המקובל. עם זאת, ייתכן עיכוב בתהליכי ההתפתחות החברתית, הרגשית והקוגניטיבית, בהתאם לסוג הלקות ולאפיוני הילד. פערים אלו משפיעים לעיתים על יכולת הילד להתמודד לבדו באופן אפקטיבי ומותאם חברתית למצבים שונים.

להורים רבים קשה להתייחס לסוגיות הקשורות למיניות האדם בשיח עם ילדיהם. המצב מורכב וקשה עוד יותר כאשר מדובר בילדים עם מוגבלויות בכלל, ובגיל הרך בפרט. יש הורים המושפעים ממידע מוטעה וממיתוסים הנוגעים לחיבור בין מיניות לנכות. לעיתים יש חרדה מפני מצבי ניצול, יש תחושה של חוסר אונים, ולעיתים יש בחירה בדפוס התמודדות דיס-פונקציונליים – התעלמות מהנושא והדחקתו, התייחסות אל הילד כאל "תינוק נצחי", תגובות כועסות ומחמירות כלפי התנהגויות טבעיות ועוד. הורים רבים מדווחים על הצורך בליווי ובהדרכה בתחום זה, ועל הצורך בתמיכה של המערכות המחנכות והמטפלות ושל אנשי מקצוע מומחים. מאמר זה בא לתת מושגים בסיסיים בחינוך מיני-חברתי, מתוך התייחסות לאפיוני ילדים עם מוגבלויות ולצורכיהם. התפיסה הבסיסית המנחה את הכותבת היא שחינוך מיני-חברתי הוא צורך של כל ילד וילדה, והוא מתחדד כאשר מדובר בילדים עם צרכים

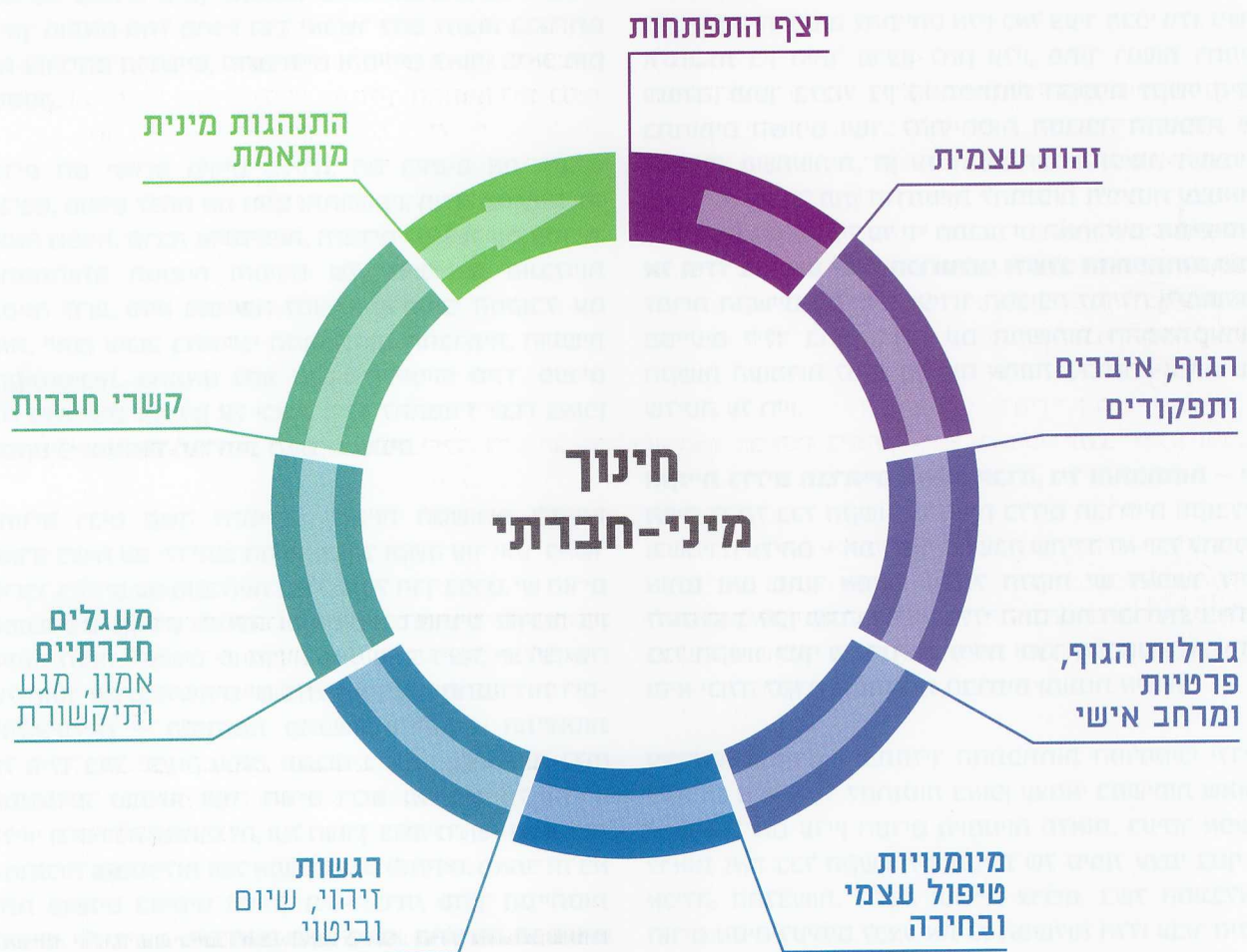
¹ רונית ארגמן, MSW, היא מומחית למיניות האדם ולמיניות ונכות, מנהלת מכון ארגמן.

חווייה ותרגול כחלק משגרת החיים, וחזרתיות מרובה על מסרים הקשורים לנושאים השונים, יוצרות תהליך למידה ומאפשרות הפנמה.

• **היכרות עם הגוף, הבדל בין המינים, פרטיות** – הגדרת הגוף וגבולותיו מסייעת לילד בזיהוי ובהגדרה של עצמו כישות נפרדת מאחרים, בעיקר מדמויות מטפלות (בני משפחה / אנשי מקצוע), בפיתוח תחושת שליטה בסיסית בגוף ובוויסות חושי. תהליך לימוד והיכרות עם הגוף משתלב כחלק בלתי נפרד במשימות היומיום, כגון רחצה ולבוש. לאלו חשוב להוסיף מסרים חיוביים ברורים בקשר לגוף ולגבולותיו (לדוגמה – הגוף הוא טוב, וחשוב שכל אחד ילמד לטפל בגוף שלו), ולהשתמש בשמות מקובלים

בכל הקשור לטיפול עצמי, ולו גם הקטנה ביותר, יכולה לסייע בידי הילד לפתח תחושת שליטה על גופו ולהאמין כי יש לו יכולות ויש לו קול להשמיע ביחס לחייו. פיתוח מיומנויות אלו מחזק את הגדרת גבולות הגוף ואת השליטה בו, מעודד עצמאות (לעומת תלות וחוסר אונים), מסייע בהפנמת מושג הפרטיות ובפיתוח תחושת הבושה בהמשך. לימוד מיומנויות טיפול עצמי נעשה לאורך זמן, אולם חשוב להתחיל בו בגיל צעיר, משום שיתכן שהלמידה תתארך.

להלן (ראו תרשים) רשימת נושאים שחשוב לעבוד עליהם עם הילדים מגיל צעיר. תכנים אלו מניחים את התשתית ליצירת תחושת ביטחון עצמי ומקנים את הכללים החברתיים הבסיסיים בכל הקשור לגוף ולהתנהגויות מיניות. למידה דרך

עלולות להביא גם לחשיפה לא מותאמת וליצירת קשרים עם זרים באופן מסכן. לכן חשובים הכוונה של הילדים, בקרה וליווי לאורך זמן בעת שימוש במדיה.

התנהגות מינית מתאימה ולא מתאימה – ילדים רבים עם מוגבלות נוהגים להשתמש בגוף ובאיברי המין כדרך להשגת גרייה חושית, למשיכת תשומת לב, להתמודדות עם שעמום או עם מצבים רגשיים וחברתיים שונים, לרוב שלא בהתאמה לכללים חברתיים מקובלים. התנהגות מינית לא מתאימה מגיל צעיר מגבירה את הפגיעות של הילד למצבי ניצול ופגיעה. יש ללמד את הילדים שוב ושוב את כללי ההתנהגות המצופים מהם בתוך הבית, במסגרות ובקהילה. כאשר מתקיימת התנהגות שאינה מתאימה (למשל אוננות של הילד בסלון, התפשטות בפני אחרים), יש להתייחס לכך ולכוון להתנהגות מתאימה. הימנעות מתגובה נותנת למעשה אישור לילד להמשיך בהתנהגות הזאת.

לסיכום

מיניות היא חלק מחיי ילדים עם מוגבלות. התחושות, הסקרנות והעניין בתחום המיני מלווים את הילד מלידה ולכל אורך ההתפתחות. החינוך המיני-חברתי הוא חלק מתהליכי החינוך הכלליים שכל ילד וילדה חייבים לקבל, בייחוד כאשר יש לקות המשפיעה על יכולתו של הילד להבין מצבים חברתיים ומקשה עליו בפיתוח דרכי התנהגות מתאימות לו ולסביבה. גם ההורים זקוקים לליווי ולהדרכה בתחום זה. יצירת תהליך חינוכי כזה ותקשורת בתחום המיני והחברתי מהגיל הצעיר עשויים לצמצם את הפערים האמורים ולהקל על הילד – ועל סביבתו – בהתמודדות השונות. להדרכה וליווי יש חשיבות מכרעת בפיתוח ביטחון אישי ובמניעת מצבי סיכון ופגיעה והתנהגות מינית שאינה מתאימה.

חינוך מיני-חברתי המלווה את הילד במהלך ההתפתחות מסייע בידו בהבנת מצבים אישיים וחברתיים ובפיתוח חלופות מותאמות להתמודדות. הוא גם מהווה גורם מגן מפני מצבי פגיעה ותשתית חיובית לתפיסה עצמית חיובית וליצירת קשרים חברתיים וקשרי חברות בעתיד.

לאיברי מין (פין / פות / אשכים / שדיים) ולא בכינויים אישיים ("פוש-פוש" / "בולבולון"). חשובה ביותר הקפדה על כללי הפרטיות, גם במצבים שהילד זקוק לעזרה ותמיכה של אחרים. מומלץ לעודד את הילד להיות שותף בקבלת החלטות הנוגעות לדברים שונים הקשורים אליו, למשל – בחירת צבע החולצה שילבש, זמן הרחצה המועדף עליו.

• הגדרת זהות עצמית – אפשר לסייע לילד בהדרגה ללמוד על עצמו פרטים שונים, למשל – משתנים גופניים (צבע עיניים ושיער, מבנה גוף, מין); אפיונים אישיים (דברים שאוהב / לא אוהב, תכונות, התנהגויות, כישורים ויכולות), מחשבות ורצונות אישיים; מאפיינים סביבתיים דוגמת המשפחה, סביבת מגורים וכדומה. יש חשיבות רבה להתייחסות ליכולות ולקשיים של הילד ולסוג הלקות שלו. יש הטוענים כי אין צורך להגדיר את קשייו מחשש שההגדרה עלולה לגרום לתחושת עצב ולהחלשת הפרט. גישת המחברת היא שהילד מודע לשונותו והוא חווה אותה בכל יום בעקבות צפייה בסביבה והתנסויות חברתיות שונות. התייחסות לקשייו וללקות שלו מאפשרת לילד לשתף בתחושותיו ולסייע בתהליך ההתמודדות כמצב נתון שאפשר להתפתח איתו ולהתקדם. הגדרת זהות עצמית משמעותית בהמשך בהגדרת קבוצת השווים החברתית (ילדים הדומים לי ושעיים אני יכול להרגיש שווה ומוערך) ובבחירת התנסויות המותאמות לאפיוניו.

• אבחנה בין קשרים וסביבות חברתיות וכללי התנהגות מתאימים – זיהוי ומיון סביבות הילד מסייעים בידו ללמוד כי ישנם כללי התנהגות המתאימים למקומות שונים ולקשרים שונים, בעיקר ביחס למגע, לשיח ולמתן אמון. חשוב להקפיד על הקניית למידה על מגע המותאם לגיל הילד, לסוג הקשר, למטרה ולמצב. הקפדה על כללי המגע בבית ומחוצה לו, כפי שמקובל בחברה ובקשר עם ילדים ללא לקות, היא תשתית ללמידה חברתית בסיסית, למוגנות ולביטחון אישי.

• פיתוח קשרי חברות, היכרות עם ילדים אחרים והתייחסות אל האחר – ילדים רבים מביעים תחושת בדידות ומגלים עניין ורצון בקשרים חברתיים ובקשרי חברות (באופן המותאם לילד וליכולותיו), אולם לעיתים יש קושי ביוזמה חברתית, בהבנה החברתית ובאופן המימוש. מפגשים מגיל צעיר עם ילדים אחרים, עם מוגבלות וללא מוגבלות, מאפשרים חוויות חיוביות והקניית כלים להמשך פיתוח קשרי חברות. נוסף על מפגשים אישיים עם חברים, מומלץ לשלב את הילד בקבוצות חברתיות ובחוגים ליצירת הזדמנויות חברתיות ותרגול של שילוב חברתי. **חשיפה לתכנים מיניים לא מותאמים לגיל הילד ולהתפתחותו** – ילדים רבים עם מוגבלות שוהים זמן רב מול המחשב והמדיה האלקטרונית כדרך לבילוי שעות הפנאי וכאמצעי ללמידה. אפשרויות הגלישה והשימוש במצלמות ללא הכוונה ובקרה

מסרים בסיסיים בעבודה עם ילדים עם מוגבלות ביחס לגוף, לטיפול עצמי ולמגע

- ◀ הגוף הוא דבר טוב. בעזרתו אנו יכולים לעשות דברים רבים גם אם יש דברים שאינם ניתנים לביצוע בשל נכות, מחלה או פגיעה.
- ◀ כדי שנוכל להשתמש בגופנו באופן טוב יש לטפל בו, לטכח אותו ולשמור עליו.
- ◀ בכל גוף יש חלקים יפים – גם אם יש בו פגיעות גופניות שונות או לקויות.
- ◀ לבנים ולבנות חלקי גוף רבים זהים אך איברי מין שונים.
- ◀ לכל איברי הגוף שמות, ואפשר לשוחח עליהם בכבוד, ובכלל זה איברי המין.
- ◀ שיחה על "איברים פרטיים" ועל התנהגויות מיניות נעשית באופן פרטי בזמנים מסוימים, במקומות ובמצבים מתאימים ורק עם אנשים מסוימים.
- ◀ ילדים קטנים זקוקים לעזרה רבה ממבוגרים במכלול תחומי החיים וגם בטיפול עצמי. ככל שאנו גדלים אנו יכולים לעשות דברים רבים יותר למען עצמנו, בכוחות עצמנו.
- ◀ לעיתים, בשל מחלה או נכות, יש צורך בעזרה מאחרים לשם ביצוע של משימות שונות הקשורות לגוף.
- ◀ בעת טיפול ורחצה אנשים המטפלים בנו צריכים לפעמים לגעת בגופנו באיברים פרטיים. רק אז, אם איננו יכולים לבצע פעולה זו, מותר להם לגעת באיברים אלה לשם הטיפול ולא לצורך הנאה או משחק. רק אנשים מסוימים עוזרים בטיפול אינטימי.
- ◀ ישנם מצבים של טיפול הכרחי בגוף, היוצרים תחושות של כאב וחוסר נעימות, כגון בחלק מהטיפולים הרפואיים. אם בזמן טיפול המגע ואופן הטיפול של מי שעוזר אינו נעים, או מכאיב, יש להעיר על כך ולבקש התייחסות נעימה יותר במידת האפשר. אם אין שינוי באופן המגע, יש לדבר על כך עם מישהו שסומכים עליו.
- ◀ ישנם אזורים שונים בגוף הגורמים לנו תחושות הנאה והתרגשות. מגע בחלקי הגוף השונים מותר ונעים, אך יש לשמור על פרטיות.

- ◀ מגע באיברי הגוף הפרטיים לצורך הנאה מינית נקרא אוננות.
- ◀ מגע עצמי באיברי הגוף הפרטיים נעשה תמיד כאשר נמצאים לבד במקום שבו אני מתגורר, בשטח הפרטי שלי (למשל, חדר השינה או המקלחת).
- ◀ מקומות ציבוריים כגון שירותים בבית הספר ומלתחות בבריכה, גם אם יש בהם פרטיות חלקית, הם מקומות ציבוריים ואינם מתאימים למגע בגוף לצורך הנאה ואוננות.
- ◀ מגע גופני, כמו חיבוק או נשיקה, הוא דרך להביע רגשות של חיבה ואהבה לאנשים הקרובים לנו: הורים, אחים, סבים, חברים קרובים.
- ◀ מגע גופני יכול להיות נעים אך גם מטריד, מבלבל, מציק או מטריד.
- ◀ ישנם כללים חברתיים מקובלים לגבי מגע גופני, מה מתאים לעשות, עם מי, מתי ועוד. צריך ללמוד את הכללים כדי להימנע ממצבים של אי נעימות.
- ◀ מגע בגוף של אדם אחר צריך להיעשות ברשות ובהסכמה הדדית. הסכמה הדדית למגע חשובה גם בקשרי משפחה, ככל שהילד גדל ומסוגל להביע את עמדתו.
- ◀ מגע באיברים הפרטיים ביותר בגופנו (איברי המין) הוא עניין אישי, למעט מצבים שבהם יש הכרח לתת טיפול רפואי או עזרה בטיפול בגוף.
- ◀ במקרה של מגע לא רצוי בגוף, מגע מבלבל או לא נעים, יש לדבר על כך מהר ככל האפשר, עם מישהו שסומכים עליו. נגיעות בגוף אינן סוד, וכדאי לשוחח עליהן עם אנשים בוגרים שסומכים עליהם.
- ◀ אנשים בוגרים הנמצאים בקשר זוגי נהנים לעיתים לגעת אחד בגופו של השני, ובכלל זה מגע באיברי המין – אולם תמיד צריכה להיות הסכמה הדדית ושמירה על פרטיות.